

MONTAIGNE'DEN ÖNCE KENDİNİ TANIMAYI BAŞARMIŞ, GÖNÜLLÜ KULLUK KARŞITI ÉTIENNE DE LA BOÉTIE*

Nedim KULA**

CAPABLE DE SE CONNAITRE LUI-MÊME AVANT MONTAIGNE, ÉTIENNE DE LA BOÉTIE CONTRE LA SERVITUDE VOLONTAIRE

Connu à la fois comme conseiller au Parlement de Bordeaux, écrivain, poète, traducteur de textes anciens rédigés surtout par Plutarque, Xénophon et Arioste, Etienne de La Boétie, ayant une vaste culture humaniste, doit de n'être pas oublié à l'amitié idéale de Montaigne. Le proclamant « le plus grand homme du siècle », l'auteur des *Essais* lui consacre le chapitre XXVIII du livre I dans lequel il désigne l'essence d'une amitié passionnelle qui les unit et qui pousse les âmes à se mêler et à se perdre l'une en l'autre. De La Boétie, il ne nous reste que des lettres, des poèmes latins, vingt-neuf sonnets, et surtout un petit livre intitulé *Discours de la servitude volontaire*, par le moyen duquel il critique la puissance du tyran reposant sur le consentement populaire et désire que le peuple puisse mettre fin à sa domination en refusant son pouvoir. Ce livre principal, écrit à dix-huit ans, est utilisé à la suite des massacres de la Saint-Barthélemy par les pamphlétaires protestants et devient un ouvrage préféré de chaque époque troublée. *Discours de la servitude volontaire* ou *Contr'un*, rédigé à une époque où s'est déclenchée la grande révolte paysanne de Gascogne contre la gabelle, est considéré comme un pamphlet antimonararchique servant surtout les deux révolutions, de 1789 à la Commune. Selon La Boétie, « *c'est le peuple qui s'asservit, qui se coupe la gorge, qui, ayant le choix ou d'être serf ou d'être libre, quitte sa franchise et prend le joug.* » Sous l'influence de Plutarque et de Tite-Live, dans ce traité politique, il rêve d'une société vivant une fraternité égalitaire, affranchie des obligations de l'obéissance aveugle à l'autorité. Dans cet écrit de jeunesse, une seule phrase suffira à élucider toute la pensée de l'écrivain: « *Soyez résolu de ne servir plus, et vous voilà libres.* »

Mots-clés: *éloge de l'amitié, se connaître soi-même, vertu, liberté, culture humaniste, hommage à son ami, puissance du tyran, servitude volontaire, guerres de religion*

HAVING SELF-KNOWLEDGE CAPABILITY EVEN BEFORE MONTAIGNE, ÉTIENNE DE LA BOÉTIE AGAINST VOLUNTARY SERVITUDE

Etienne de La Boétie, who is known as an advisor to the Parliament of Bordeaux, writer, poet and translator of ancient texts written mainly by Plutarch, Xenophon and Ariosto and has a vast humanist culture, owes his reputation to his friendship with Montaigne. Proclaiming him “the greatest man of the century”, the author of the *Essays* devotes the Chapter XXVIII of Book I to him in which he points out the essence of a passionate friendship that unites them and pushes souls to mingle and lose themselves in each other. La Boétie has left behind only letters, latin poems, twenty-nine sonnets and above all a short book called *Discourse on Voluntary Servitude*, in which he criticizes the power of the tyrant based on popular consent and calls the people to be able to end their domination by refusing this power. This book written at the age of eighteen was used in the aftermath of the Saint-Barthélemy massacres by Protestant pamphleteers and became the favorite work of every troubled era. *Discourse on Voluntary Servitude or Against One*, written at a

* Geliş tarihi: 07.10.2021 – 15.11.2022

** Prof.Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Fransız Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, kula@ankara.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7331-3188

time when the great peasant revolt of Gascony against the gabelle broke out, is considered an anti-monarchical pamphlet that served the two revolutions from 1789 to the Commune, in particular. According to La Boétie, “*It is the people who enslave themselves, who cut their own throats, who, faced with a choice between servitude and freedom, abandon their liberty and accept the yoke, who consent to being harmed – or rather, seek to be harmed.*” Under the influence of Plutarch and Livy, in this political treatise, he dreams of a society living in an egalitarian fraternity and free from the obligations of blind obedience to authority. In this youthful writing, a single sentence will be adequate to elucidate the whole thought of the writer: “*Resolve to serve no more, and you are at once freed.*”

Keywords: *praise of friendship, self-knowledge, virtue, liberty, humanist culture, tribute to a friend, tyrant's power, voluntary servitude, religious wars*

XVI. Yüzyıl Fransız Edebiyatı'nın dünya çapında tanınmasını sağlayan, kendine özgü akıcı yazım tarzıyla yapıtını farklı kesimlere asırlarca okutmayı başaran Montaigne, *Denemeler* kitabında bazı kişileri diğerlerinden daha çok öne çıkartıp, onları okuyucunun gözünde ayrıcalıklı kılar. Yazarın çok sevdiği, saygı duyduğu bu varlıklardan ilki, tarihçi, yaşamöykücü, ahlâkçı kimliğiyle kaleme aldığı *Paralel Yaşamlar, Moralia* başlıklı yayınlarıyla bilinen Plutarkhos'dur. Diğeri, yunancadan, latince den yapıtçı çevirilerle Fransa'da Rönesans hareketine büyük canlılık katan Jacques Amyot'dur. Üçüncüsü ise, bu incelemenin de konusunu oluşturacak olan, dostluk kavramının içerdiği özelliklerin hepsini şahsında taşıdığına, o çok özel yaradılışıyla yaşamına zenginlik kattığına inandığı, kitabının birçok yerinde, kısa da olsa, anma gereğini hissettiği, dahası, adına bölüm açarak hayranlığını dile getirdiği, ölünceye kadar da hiç unutmayacağını söylediği Etienne de La Boétie'dir.

Fransa'da bugün Nouvelle-Aquitaine olarak adlandırılan, Atlas Okyanusu'na kıyısı bulunan geniş bölgenin iç kısımlarında yer alan Sarlat kasabasında doğan La Boétie'nin yaşamını donanımlı hale getirip, erken olgunlaşmasına yol açan iki eğitim kurumu vardır. 1533 yılında Bordeaux'da kurulan Guyenne Koleji, Marc-Antoine Muret, George Buchanan, Jacques Peletier, André de Gouveia gibi değerli uzmanların seçkin ailelerin çocuklarına verdikleri derslerle ülkenin her yerinde ünlenir. Gramer, retorik, tarih, felsefe, klâsik edebiyat derslerinin öğretildiği okulda ağırlık Latinceye verilse de, yunanca da yer alır. Antik uygarlığın kapılarını ardına kadar öğrencilerine açan, onlara düşünce özgürlüğünü benimseten kurumun Montaigne'i de yetiştirdiği göz önüne alınırsa, eğitim alanında ne kadar güçlü olduğu daha iyi anlaşılır. Burada geçirdiği yılların sonlarına doğru latince, yunanca dizeler kaleme alacak kadar kendini yetkin hisseder. Ardından aşk temalı yirmi dokuz sone yazmakla kalmaz, Plutarkhos, Ksenophon, Vergilius, Ariosto gibi etkin yazarların, şairlerin yapıtlarından çeviriler de yapar. Okulunun çok yönlü insan yetiştirmek için ortaya koyduğu kaynakları iyice özümlediğini böylece kanıtlamış olur. İlerde aydınlanmasına, yaratıcı yanının daha iyi gelişmesine katkıda bulunacak verimli ikinci öğretim ocağı, Orléans Üniversitesi'dir. Hukuk Fakültesi'ndeki öğrencilik günlerini geleceğine yararlı olacak şekilde geçirir. Dönem, vebanın kitlesel ölümlerle gündelik yaşamı kâbusa çevirdiği, Katoliklerle Protestanlar arasındaki çekişmenin din savaşlarına doğru hızla yol aldığı dönemdir. Bütün bu yıkıcı felaketler yetmiyormuş gibi, devletin “gabelle” adı altında uyguladığı tuz vergisinin çoğunluk tarafından benimsenmeyip köylü isyanına dönüşmesi; valinin, bazı vergi toplayıcılarının linç edilmesi üzerine binlerce

askerden oluşan ordunun başta Bordeaux olmak üzere yöreyi kırıma uğratarak yıllarca yasaklı yer konumuna indirilmesi, yaşamı daha da güçleştirir. Reform yanlısı görüşlere sahip çok sayıda öğretim üyesinin etkisi altında siyasi düşünceleri hızla değişime uğrar. Sevdiği hocalarından biri olan Anne du Bourg, Kalvenci düşüncelerinden dolayı düzen tarafından sapkınlıkla suçlanıp, 23 Aralık 1559 tarihinde Grève Meydanı'nda asılıp sonra da yakılacaktır. Mesleği hukuk bilimini öğretmek, gerçeği bütün açıklığıyla sergilemek olan yetkin öğretim üyesini bile kendini savunma eyleminde bu kadar aciz bırakan, sözlerini hiç dikkate almayan II. Henri devrindeki siyasi yapının benimsediği keyfi tutum onu şaşırtmaz. 1548 yılında daha on sekiz yaşındayken yazabilme becerisini gösterdiği *Gönüllü Kulluk Üzerine Söylev (Discours de la servitude volontaire)* başlıklı denemesinde, dünya siyaset tarihinde bulup gün ışığına çıkardığı benzer örnekleri birbiriyle karşılaştırdığında, yönetimde olanlarla uyruklar arasında gerçekleşen bu türden ilişkinin temelinde yatan çarpıklığın siyasi düzenin kendisinden kaynaklandığını daha önce zaten sorgulamıştır. La Boétie, Katolikliğin devlet dini oluşundan rahatsızlık duymaz, onu üzen, Protestanlara karşı yapılan haksızlıklardır, toplumun iç savaşa doğru gittiğini görmesidir. Sonunda, bu kesime verilmesini arzuladığı ibadet özgürlüğünün zamanı gelir, artık bitmek bilmeyen kargaşadan bıkan, barış isteyen yönetim anlaşma aşamasına geçer. Catherine de Médicis, 17 Ocak 1562 tarihinde, on iki yaşındaki kral IX. Charles'a imza attırarak, ibadet için toplanma hakkını Protestanlara veren ilgili fermanı uygulamaya sokar. Ardından, La Boétie, verilen kararı destekleme yazısını yazar.

Hukuk Fakültesi'ndeki eğitimini tamamladıktan sonra Bordeaux Yüksek Mahkemesi'ne danışman olarak atanır. Üç yıl sonra 1557'de, aynı göreve Montaigne de getirilince, ikili arasındaki tanışma böylece burada gerçekleşir. Ne var ki, yeryüzünde örneğine çok az rastlanacak bu dostluk ilişkisi uzun sürmez, seyri hızlı gelişen hastalık, onu, 14 Ağustos 1563'te henüz otuz üç yaşına basmadan ebediyen dostundan koparır. La Boétie, arkadaşına sadece kitaplığını bırakmaz, yaptığı çevirileri, şiirleri de verir. Bunların sorumluluğunu üstlenen Montaigne, nihayet 1570'de, basılmalarını sağlar. *Söylev*'in el yazmasını ise, elinde bulundurduğu halde yayınlamaz. Konuya açıklık getirici açıklamalarda da bulunmaz. Yazılılarıyla Protestanları destekleyen, düzenin açıklarını sergileyen, var olan çarpıklığa göndermeler yapan arkadaşının söz konusu yaklaşımının başına açabileceği tehlikeleri sezip çekinmiş olabileceği gerekçelerden biri midir, bilmiyoruz. Tuhaf olan, bu denemenin Protestanlar tarafından sahiplenilmesi, bazen parçalar halinde bazen de bütün olarak yazarın ismi belirtilmeden elden ele dolaştırılmasıdır. 1572'nin 23-24 Ağustos gecesi acımasızca işlenen Saint-Barthélemy kıyımı sonrası devlete olan güveni tamamen yitiren Huguenot'ların aralarında yaptıkları gizli toplantılarda bildiri işlevi gören bu deneme, sonunda eksiksiz olarak, 1576'da *Bire Karşı (Contr'un)* sözcüğünü de içeren iki başlıkla yayınlanır.

Çok genç yaşta hayatını yitiren, ama kaleme aldığı denemesiyle siyaset tarihinin ölümsüzleri arasına giren La Boétie'yi kısaca tanıttıktan sonra, şimdi de, Montaigne'in, diğer araştırmacıların onun hakkındaki sözleri, yazarın o denemedeki görüşleri aracılığıyla onu daha iyi anlamaya çalışalım. XIX. yüzyılın etkili, ses getirici eleştirmenlerinden Sainte-Beuve, Montaigne'e ayırdığı inceleme yazısında, aralarındaki dostluğun büyüklüğüne değinme gereğini duyar: "*Tam dört yıl son derece derin ve samimi hislerle sevdiğimden sonra kaybettiği La Boétie'ye karşı olan dostluğunu ölümsüz bir hale koydu.*"¹

dedikten sonra, sözü, onun tarafından yapılan saptamaya getirir. *Denemeler* yazarının zekâ, kalp, beceriklilik, vicdan, bilim, konuşma kabiliyeti gibi bütün bu özellikleri tek başına şahsında toplayan büyük adama rastlama şansını talihin ona vermediğini söyleyip, ardından La Boétie'yi bu değerlendirmenin dışında tutması, Sainte-Beuve'ü gülümsetir. Zamansız öldüğü için, sahip olduğu yeteneklere rağmen geride yeterince eser bırakamayan arkadaşını kayırma çabası içinde olan yazarı, devrinin L'Hôpital, Coligny, Guise gibi değerlerini görmemekle eleştirir. Sözü edilen özelliklere sahip büyük adamın XIX. yüzyılın koşullarında bile yetişememiş olmasına hayıflanır.

Montaigne, sevdiği, işlenen konuya renk kattığı için sıkça alıntılar yaptığı antik yunan, latin yazarlarının arasına kimi zaman, onlar kadar olmasa da, La Boétie'yi de ekler. Şiirlerinden bazı dizeleri seçerek, ele aldığı konunun çok sesliliğini sağlar. Kitabın farklı bölümlerine dağılmış, yeteneğin herkese bağışlanmadığını, sağlığın önemsenmesi gerektiğini, Efesli Herakleitos etkisini içinde barındıran aynı ırmaklardan farklı sular aktığını, değişimin sürekliliğini dile getiren dizeler göze çarpar. Diğer alıntılar yanında pek de önemli olmayan bu dizeler, sanki yazarın ölen arkadaşına beslediği vefa duygusunu yansıtmaya, şairinin adının yok olmamasını sağlamaya adanmış gibidirler. I. Kitabın yirmi dokuzuncu bölümünde yer alan *Etienne de La Boétie'nin Yirmi Dokuz Sonesi* başlıklı yazıda, Montaigne, arkadaşının önceki şiirlerini Foix Kontu'na adayıp bastırıldığından söz eder. Sonelerini ise, aynı kontun yakın akrabası olan, okuyucuya adını vermediği kadına yakıştırdığını söyleyerek, şiirleri şu sözcüklerle nitelendirir: “...*bunları gençliğinin en ateşli çağında, daha güzel, daha soylu bir sıcaklıkla, daha canlı ve daha kaynayan bir kanla ortaya çıkardı.(...)Kişisel olarak ben bir şiirin ancak bu kadar uçarı ve kayıtsız işlendiği zaman bu kadar neşeli olabileceğini düşünüyorum.*”²

Yazarın, arkadaşının sonelerini sunduğu bu soylu kadına pek yakıştıramadığı diğer şiirler, ona göre, evlilik peşinde koşarken, eşi olacak Marguerite de Carle'm gönlünü kazanmak için yazılmış olup, evliliğin soğuk tadını duyumsatırlar. Gaskonya'nın en özgün düşünceli, incelikli kadını saydığı bu hanımefendiye önerdiği soneler ise, onun müzik eşliğinde kendine özgü okuyuşuyla, seçkin değerlendirmesiyle canlılık kazanıp yaşayacaklardır. La Boétie'nin şiire olan eğilimi sadece yazdığı sonelerde görülmez, *Söylev*'ini yazarken de bazen dizelerle süsler, Pléiade şairleri arasında yer alan Ronsard'dan, Baif'den, Du Bellay'den söz eder. Vergilius'un *Aeneis* destanından alıntılacağı dizelerin konusu, savunduğu görüşü sanki destekler havasındadır. Yunan mitolojisindeki öne çıkmış ölümlülerden biri olan Salmoneus, tanrılar tanrısı Zeus'a özenip, onun gibi davranmaya yeltendiğinde, bu yüce gücün çıkardığı fırtınanın sert darbesiyle yere serilir. La Boétie'nin dizeler eşliğinde verdiği ders, tiran denilen kişiyi de aynı sonun beklediğini göstermektir.

La Boétie'nin sanata yönelik yetenekleri hangi boyutta yer alırsa alsın, Montaigne için önemli olan dostluğudur. Kitabında ondan söz etmeyi uygun bulduğu bölümlerde, sadece bu soyut kavrama vurgu yapar. *Dostluk Üzerine* başlıklı yirmi sekizinci bölümde gerekli açıklamada bulunur: “*Tanrı dilediği sürece aramızda, kendi çağımızda elbette benzeri görülmeyen, izine rastlanmayan tam ve yetkisiz bir dostluğa giden yol başlamış oldu. Bunun böyle olması için rastlantıya bağlı birçok koşullar gerekliydi, talih ancak üç yüz yılda bir böyle fırsat verir insanlara.*”³

Yazar, Aristoteles'ten örnek vererek, iyi yasa koyucuların adalet kavramından çok

dostluğa özen gösterdiklerini, toplumun en yetkin aşaması gördüklerini belirtir. Toplumsal ya da özel gereksinim sayesinde vücut bulan ilişkide bulamayacağımız bu değerli özün, karşılıklı güvenle eşitlik duygusundan besleneceğini söyler. Aralarında kurulan kardeşlik bağında maddi değil manevi paylaşım, sonsuz özgürlük, evrensel sıcaklık vardır. Birbiriyle karşılaştırmanın, kararsız duyguların, çıkarıcılığın, kendini beğenmişliğin, baskının, zorlamanın etkisiz kılındığı, sadece ruhsal güzelliklerin kanatlandığı, erdemin zorlu rehberliği yüklendiği bu yetkin birliktelikte gönüller birbirine öylesine bağlanır ki, sonunda, onları birlikte tutan bağlar, çevreleyen sınırlar birden silinip görünmez olurlar, ikilik bire dönüşür. Montaigne, bu aşamayı açıklığa kavuşturur:

“Çok geç başlamıştı, çok kısa sürmüştü bu dostluk. (...) bizim çok gevşekçe başlayan, sakımlı görüşmelerle geçen diğer dostluklar gibi yitirecek zamanımız yoktu. Bu dostluğun kendisinden başka izleyecek bir ideali bulunmuyordu. (...)işin içine hangi özel saygının girdiğini bilmiyorum, ama benim tüm istencimi kavradı, aldı götürdü, onunkinin içine attı, onunkinin içinde yitindi; bunlar onun tüm istencini kavradı, getirdi benimkinin içine kattı, benzer bir açıklıkla, benzer bir özdeşleşme ile benimkinin içinde yitindi. Gerçeğe uygun olarak yitindi dedim; kendimiz için hiçbir şey gizlemedik; benim ya da onun olan hiçbir şey yoktu.”⁴

Erdemin, aklın yol göstericiliği altında birbirlerinin iradesine hâkim olan, giriştikleri eylemlerde ayrı düşmeyen, içlerine işleyen ateşli sevgiyle bağlanan, düşünce dünyalarını iyi bilen, günün birinde nefret edecekmiş gibi sevmeyi öğütleyen sıradan ilişkiyi yadsıyan, ne hizmet ne de iyilik olarak karşılıklı hiçbir beklentisi olmayan, verememe eylemine karşı çıkan, bölüşme-paylaşma alışkanlığını sonlandıran, hiçbir çekince koymadan yakınlık kurmayı bilen ikilinin önündeki tek engel ölümdür. Kaçınılmaz son gönüllerde kurulu sırça sarayı derinden sarsacaktır: *“Onu, yitirdiğimden bu yana, bezgince sürüklenmekten başka şey yapmıyorum; bana sunulan zevkler bile, beni avutmak yerine, onu yitirmenin acısını ikiye katlıyor. Biz bir bütünüün yarı parçalarıydık; bana öyle geliyor ki, onun payını çaldım. (...)şimdi kendimi yarımından fazla bulmuyorum.”⁵*

Erken gelen darbe sadece ruhunun değil bedeninin de yarısını çöküntüye uğrattır. Dostun ölümü, diğerini de yaşayan ölüye dönüştürür. Terentius’un dizelerinde vurgulandığı gibi, paylaşan olmadığından, zevkin tadını çıkarma hakkını kendinde göremez. Arkadaşının eksikliğini aramadığı gün yoktur. Adım attığı her harekette, gün ışığına çıkardığı her düşüncede yokluk duygusunun ağırlığı vardır. Dostluk görevini olması gerektiği şekilde yerine getiren bu değerli kişiyi, yeteneklerini, erdemli davranışlarını göz önüne aldığı anda, kendinden ileri düzeye taşımaya zorunlu hisseder. Ölümünden yıllar sonra yaptığı yolculuklarda bile, şiddetli böbrek sancuları çekerken onu düşünür: *“ o sabah, Mösyö Ossat’a mektup yazarken La Boétie hakkında öylesine üzüntü verici düşüncelere saptandım, uzaklaşmam o kadar uzun sürdü ki, çok acı çektim.”⁶*

Montaigne’i üzen, çok özel yaradılışa sahip La Boétie’yle olan dostluğunun ölüm yüzünden dört yıllık süreyle sınırlanması olduğu kadar, onsuz geçen dönemde benzer niteliklerle donanmış başka biriyle karşılaşma şansını hiç yakalayamamasıdır. Artık gittiği her yerde, içinde bulunduğu her ortamda karşısına çıkan sonsuz yalnızlığıdır. Sağlığının

kötüleştigi, derin acılar çektiği anlarda onu dinleyecek,avutacak kimsenin olmayışdır. Dostunun özelliklerine sahip bireyleri yetiştirmede yetersiz kaldığı için döneminin eğitim sistemini eleştirir. İyi, akıllı insan yerine bilgili insan yetiştirmeyi amaçladığını söyler. Erdem denilen kavramın sadece tanımını yapmakla yetinen, onunla içten ilişki kurulmasını asla sağlamayan, kısacası, erdemi araştırıp akılı kucaklamayı öğretmeyen bu sistemi ülkeye yararlı bulmaz. Yazarımızda kötümser bakış açısı yaratan yalnızca eğitim sistemi değildir, yöreyi sarsan salgın hastalıklar, insanlar arasında bölünmelere yol açan mezhep kavgaları, halk tabakasını ezen ağır vergi yükü, iç savaş manzaraları da etkenler arasındadır. Ülkenin durumuna bakıp, yeryüzünde güvenli yer kalmadı duygusuna, kaderin her an değişebileceği kaygısına kapılır. Aynı endişeyi paylaşan La Boétie'nin dostuna yazdığı şu tümceler, kurtuluşu başka yerde arama isteğindeki ısrarı vurgulaması açısından ilginçtir:

“Bizlerin özellikle böyle zamanda doğmamıza yol açan kader, nasıl bir kaderdir! Ülkem gözlerimin önünde yıkılıp gitmekte, ben göç etmekten, yerimi yurdumu bırakıp kaderimin beni sürükleyeceği yere gitmekten başka çare düşünemiyorum. Tanrıların gazabı, okyanusun ötesindeki uçsuz bucaksız ülkelerin varlığına dikkatimi çekmekle, kaçmam konusunda beni çoktan uyarıyordu.”

Sadece ülkesi Fransa değil, Avrupa da acımasız kıyımlar altında “utanç” içinde yıkıma sürüklenirken, La Boétie, Montaigne gibi aydınların vicdan azabı duydukları halde bilinmeyen diyarlara gitmeyi ciddi şekilde düşünmeleri, yaşama koşullarının ne kadar çekilmez hale geldiğini bize gösterir. Okyanusun ötesinde uzanan yeni dünyayı sığınak bilecek kadar umutsuzluğa düşen, doğuştan sahip oldukları doğal hakları başkalarının çıkarları uğruna kaybetmemek için arayış içine giren bu aydın gençlerin tek istediği, artık, insana özgü özelliklerini kaybetmeden ölene kadar özgür kalabilmektir. La Boétie'nin toplumsal yaşamdaki davranış tarzı, olaylar karşısındaki kararlı tutumu, sahip olduğu erdemleri, Montaigne gibi iyi yetişmiş birini bile etkileyecek düzeydedir. Stefan Zweig, yazarla ilgili incelemesinde, dostundaki erdemden etkilenmenin önemine işaret eder: *“Montaigne,La Boétie'nin doğrultusunda olmak üzere, uzlaşmadan, hoşgörüden yana olmayı kendisi için siyasi bir görev saymıştır.”*⁸

La Boétie'yi Montaigne başta olmak üzere bazı yazarların onun hakkındaki yazılarına, yorumlarına dayanarak tanıttıktan sonra, şimdi de, onu siyaset kuramcıları arasına yerleştirerek ölümsüz kılan ünlü denemesi *Gönüllü Kulluk Üzerine Söylev(Discours de la servitude volontaire)* aracılığıyla daha iyi anlamaya çalışalım. Yazının başında da belirttiğimiz gibi, henüz on sekiz yaşındayken kaleme aldığı bu denemede siyasi düzen üzerinde durur. Amacı monarşiyi ya da cumhuriyeti eleştirmek değildir, hangi yönetim biçimi olursa olsun, baştaki idarecinin tirana dönüşmesinin sakıncalarını ortaya koymaktır. Yanıtını aradığı soru, yeryüzündeki çok sayıda ulusun, güçlü kılan kendileri oldukları halde, tiranlaşmış varlığa nasıl katlanabildikleridir. Yaşamlarını zorlaştıran bu kişiye gönülden hizmet etmeyi alışkanlık haline getirmelerine şaşırırmaktan çok üzülür. Erdemi seven, iyiliğin kaynağını bilen, bireyin onurunu korumayı görev sayan kişi için, gücünü kendini oraya getiren kalabalıktan alarak efendi konumuna yükselmiş kişiye kulluk yapmak son derece ağırdır. Yazar, insanın kendi isteğiyle böylesine düşmeyi

benimsemesine isyan eder: “Ey Tanrım, nedir bu?Bunu hangi adla tanımlayabiliriz?Bu ne biçim belâdir? Kendilerine ait ne malları, ne aileleri, hatta ne de yaşamları olan sonsuz sayıdaki insanın hizmet etmesini, baskı altında tutulup ezilmesini görmek ne büyük felâkettir, daha doğrusu ne uğursuz bir kötülüktür?”⁹

Korkaklık sıfatını bile hak etmeyen, korkunç erdemsizliğin sert pençesinde kıvranan, bencillik batağında bocalayan bu köle ruhlu kişi ne kadar zavallıdır. Önemli olan, yaşam süresince özgür kalabilme cesaretini yitirmemektir. Halkların, başlarına sardıkları tiran belâsından kurtulmak için savaş yapmaları bile gerekmez, sadece, kulluk etmemeye karar verip boyunduruğu çıkarmak istemeleri yeterlidir. Ne var ki, özgürlük-kulluk seçeneği karşısında bireysel çıkarları uğruna ikinciyi yeğleyen, böylece bağımsızlığını feda eden kişi, insanlık niteliğini de kaybederek daha alt konuma gönüllü yerleşmiş olur. Bu yaşama biçimini kanıksamış kitlenin omuzları üstünde yükselen tiran, bütün değerleri yağmalamaya kalktıkça daha da güçlenir. Yok edip yıkmasına seyirci kalındıkça devleşen bu tür, alıp canlandığı yeni kanın bedelini aşırı angaryalar yükleyerek onlara ödetir. Gönüllü kulluk köleleşmeyi, yani sorgulamadan gözü kapalı hizmet etmeyi gerektirir. Özgürlük ortadan silinip gitmeye görsün, artık, bütün kötülükler doldururverir her yeri, hâlâ ayakta kalmayı başarmış iyilikler de, kullaşmanın doğurduğu yozlaşmadan dolayı eski tatlarından olurlar. Ağaca benzetilen tiranın derinlere alabildiğine kök salmasını engellemek için, yaşamasını sağlayan besinden, sudan yoksun bırakılması gerekir. Onun büyümesine göz yumanları, yazar, incitici sözcüklerle seslenerek uyarmaya çalışır:

“Zavallı sefil insanlar, akılsız halklar, kötü durumlarında kalmak için direnen, iyiliklerini göremeyen uluslar! Sizler, kazançlarınızın götürülüşüne, tarlalarınızın yağmalanmasına, evlerinizin, eşyalarınızın çalınmasına seyirci kalıyorsunuz. Öyle yaşam sürüyorsunuz ki, hiçbir şeyin size ait olduğunu söyleyebilecek durumda değilsiniz.”¹⁰

Yazar, saydığı değerlerin birazını bile elinde bulunduran kişinin kendini mutlu saymasını kınar. Büyük yıkıma neden olanlar düşmanlar değildir, kendi elleriyle yaratıp yücelttikleri, uğruna ölmeyi göze aldıkları o kişidir. Üzerlerinde böylesine egemenlik kuran, bedenlen onlar gibi olan şahısla aralarındaki tek fark, uyruklarını ezmesi için ona sağladıkları o üstünlüktür. Halk tarafından verilmediyse gözetlemek için bu kadar gözü, vurmak için bu kadar eli nereden bulduğunu sorgulamak gerekir. Kentleri çiğneyen ayakları halkın ayaklarıdır, aralarında anlaşma olmasa, üstlerine gitme cesaretini de gösteremez. Halkı, içlerinden birini öldüren bu caniyle işbirliği yapmakla, evlerini yağmalayan hırsıza yataklık etmekle, şehvet tutkusunu doyuma ulaştırın diye kızlarını onun için yetiştirmekle, kısacası, bilinçli şekilde zararlı tohumlar ekmekle eleştiren yazar, hayvan türünün bile katlanamayacağı kötülüklerin üstesinden gelebilmesi için ona önerilerde bulunur:

“Bunun için kurtulmaya çabalamanız gerekmez, yalnızca kurtulmak istemeniz yeterli olacaktır. Kulluk etmemeye karar verdiğiniz an özgürsünüz demektir. Onu itmenizi, dengesini bozmanızı istemiyorum. Yalnızca onu desteklemeyin; işte o zaman onun altından kaidesi çekilmiş heykel gibi düşüp parçalandığını göreceksiniz.”¹¹

Halk, rahatsızlığını artık hissetmeyen ölümcül hastaninkine benzer davranışlar sergilemektedir. Yazar ona, doğanın verdiği haklarla, donattığı bilgilerle yaşamayı salık verir. Böylece, aklın buyruğu altında, sadece aile büyüklerine itaat etmekle kalacak, başka kimsenin kölesi olmayacaktır. Tanrı'nın vekili, insanların yöneticisi olarak gördüğü doğa, kardeş olsunlar diye bu türü aynı biçimde yaratmış, karşılıklı paylaşmayı, yardımlaşmayı öngörmüştür. Güçlüleri, akıllıları, zayıfları ezsinler diye yeryüzüne göndermemiştir. Yoldaşlık bağlarıyla birbirine tutunması istenen insan, özünde başkasına kul köle olma eylemi yatmadığına göre, adına özgürlük denilen yüce değerın çok doğal olduğunu, onu koruma güdüsüyle dünyaya geldiğini bilmelidir. Ona düşünmesi için verilecek en uygun örnek doğadaki vahşi hayvanlardır. Önce, ele geçmemek için bütün gücüyle direnen, yakalanınca da, bağımsızlıklarını yitirdiklerinden ölümü yeğleyen bu canlılar boyunduruk altında olmaktan hiç hoşlanmazlar. Bize, insana hizmet eden değil, akla boyun eğen canlı olmamızı öğütleyen yazara göre *“Halk bir kere kulluklaşmaya görsün, özgürlüğü öylesine unutup ki, artık onun uyanıp yeniden özgürlüğünü ele geçirmesi olanak dışı oluyor. Üstelik halk, çok içten ve istekli bir biçimde kulluk ediyor. Bu durumu gören, özgürlüğünü değil de köleliğini kaybettiğini sanır.”*¹²

Özgürce yaşamaya doğuştan düşkün olan, bağımsızlıklarının en küçük parçasını bile dünyanın bütün hazlarına değişmeyen, içlerindeki en kötü yurttaşın dahi kral olup türüne efendilik yapmayı hiç arzu etmediği Venedikliler, erdemli uluslara verilecek diğer örneklerdir. Bu ulusun şanslı yurttaşlarından biri, efendinin yönetiminde bulunan ülke topraklarına girip kölelik etmek için doğan, onu yerinde tutma uğruna canlarını fedaya hazır insanları görüp kendi ülkesindekilerle karşılaştırmaya başladığında, burada hayvanat bahçesinde olduğu izlenimine kapılması kaçınılmazdır. Ayrıca, özgür olmadığından kaybedince üzülmeyen Persli, bağımsızlığı bildiğinden bağımlılığa katlanamayan Lakedemonyalı da diğer örnekler arasında yerlerini alırlar. Yazara göre, gönüllü kulluğu besleyen önemli kaynak göreneklerdir. Serf doğanlar, bu sınıfa özgü eğitildiklerinden başka dünyanın farkında olamazlar. Bu kesimler için *“Tiyatrolar, oyunlar gösteriler, acayip hayvanlar, ödülleri, kumar masaları, uyuşturucular, kulluklaşmanın yemi, özgürlüğü yitirme bedeli, tiranlığın araçlarıdır.”*¹³

Oysa, şahsına tapılırcasına hizmet edilen, sürekli tanrısal konuma yükseltilen tiran, gördüğü bütün bu olağanüstü ilgiye rağmen, ne sever ne de sevilir. Kutsallık içeren dostluk, karşılıklı saygıyı esas alan iyi insanlar arasında varlık sürer. Onda güven, dürüstlük, tutarlılık, eşitlik duygusu vardır. *“Gaddarlığın, namussuzluğun, adaletsizliğin olduğu yerde dostluk olamaz. Kötüler kendi aralarında toplanınca bu bir komplotur, yoksa bir arkadaş topluluğu değil. Birbirleriyle konuşmazlar, fakat çekinirler. Dost değil suç ortaklarıdır.”*¹⁴ diyen La Boétie'ye söz konusu deneme kitabını yazdıran kaynakların başında, çeviriler de yaptığı Plutarkhos'un geldiğini unutmamak gerekir. Asya'da yaşayanların, “hayır” demesini bilmedikleri için zorbanın kölesi olduklarına inanan Yunan bilgesinin düşünce dünyasından yararlanır. Ölmeden önce kitaplığıyla birlikte bütün yazdıklarını da verdiği Montaigne, tiranlara karşı özgürlüğü taçlandıran, uzun süre sağduyulu insanların ellerinde dolaşan denemeyi soylu yapıtlar arasına koyarak beğendiğini belirtir. Ama dostunda olmaması gereken eksiklikler bulduğundan, yazar sıfatıyla “en iyi yapıtı” ortaya koymuş saymaz. Kendisinininkine benzer tasarımı olmadığı, düşüncelerini yazıya geçirmediği için arkadaşı adına hayıflanır. Antik kültürü

yansıtma olanağını bulabilmesi halinde, bu dalda onunla karşılaştırılacak kimsenin olamayacağını söyler. Ondan “kazara geriye kalan” bu kitap, daha sonra, Protestanlık yanlılarınca, ülkenin içinde bulunduğu karanlık dönemde, bildirge şeklinde kullanılıp gizli toplantılarda tartışılan yasaklı konulara verimli kaynaklık edince, kurulu düzenin de dikkatini üzerinde toplar.

Yönetime karşı kesimlerin ellerinde bayraklaştırarak amaçları doğrultusunda kullanmaya kalktıkları, böylece var olan siyasi iradeyi sarsarak zor durumda kalması işlevini yükledikleri küçük kitabı, yazarını savunma görevi de Montaigne’e kalır. Dostunun, gelecek günlerde adının kalıcılığına ciddi zarar verecek tarzda kullanılması karşısında harekete geçme zorunluluğunu duyar. Yazarın denemesinde ele aldığı konuyu daha çocuk sayılacak yaşta salt alıştırmaya amaçlı yazdığına vurgu yaparak, oynarken bile yalan söylememenin bilincinde olan şahsın, kendine özgü inançla yapıtı oluşturduğunu belirtir. Montaigne’in değerlendirmesine göre “... seçimi kendi elinde olsaydı, Sarlat’da doğmak yerine Venedik’i seçerdi; hem de haklı olarak. Ama ruhuna iyice bastırıldığı başka bilgece bir söz vardı: İçinde doğmuş olduğu yasalara boyun eğmek, uymak.”¹⁵

Hukuk Fakültesi’ni bitirdikten kısa süre sonra II. Henri’nin izniyle Bordeaux Yüksek Mahkemesi’nde danışmanlık görevini yerine getiren, Catherine de Médicis’in danışmanı Michel de l’Hôpital gibi sadece devlet adamı değil, latince şiirler de yazan, din savaşları sırasında barışın sağlanması için arabuluculuk yapan çok yönlü kişiyle ilişki kuran, kraliyet fermanlarının bölgede uygulanmasını sağlayan La Boétie’nin varlığını ayakta tutan düzene başkaldırdığını düşünmek yanlış olur. Daha önce de söylediğimiz gibi, Katolikliğin devlet dini olarak kalmasını benimser. Gerçekleştirilmesi gereken, Protestanları doğuştan sahip oldukları haklara yeniden kavuşturmak, derin yaralar almış toplumsal eşitlik kavramının varlığını bütün kesimlere baskın kılmaktır. Kilisenin etkisini azaltıp devletin kurumlarına bağımlı hale getirerek monarşiyi güçlendirmektir. Montaigne’e göre de, ülkesini onun kadar seven, barış için elinden geleni yapan, iyi yurttaş nitelikleri taşıyan birine rastlamak güçtür. Sürüp giden kargaşanın kısa sürede sonlandırılıp, insani değerlerin yüceltilmesini arzu eden bu genç hukukçu, antik kültürle bezediği düşünce dünyasını, yaşadığı günlerden çok gelecek yüzyıllar için oluşturmuştur.

Denemeler kitabının ışığıyla ayırım yapmaksızın bütün insanlığı aydınlatmayı günümüzde de sürdüren, en büyük sanatın bireyin kendi varlığını tanıması olduğu gerçeğinin göz önünde bulundurulmasını isteyen Montaigne’in çağının en büyük adamı saydığı La Boétie, bugün aranan düşünürlerden biri olmasını yazdığı şiirlerden, birkaç özelliğini yansıttığımız o incelemesinden çok, arkadaşının ideal dostluğuna yakışan o erdemli davranışına borçludur. Ülkesinin içinden geçtiği tehlikelerle dolu süreçte bile, şahsına emanet edilen yapıtın yayınlanmasında bazı haklı çekinceler gösterse de, yine de dostunu savunmaktan, seçkin yaradılışını övmekten geri kalmamıştır. Şiirlerini bastırarak, yazılarında adından söz ederek, düşüncelerinden alıntılar yaparak yarınlara kalması için özveri dolu çaba harcamıştır. Aynı özveriyi, ondan iki yüzyıl sonra yaşamış, yine aynı bölgenin insanı olan, “Aydınlanma Devri”nin büyük düşünürü Montesquieu’de bulamayız. *Kanunların Ruhu (L’Esprit des lois)* kitabında, yasaların özelliğinden, iklimlere göre değişmesinden, yönetim şekillerinden, siyaset kuramından bahsedip, söz konusu alanla ilgili çalışmalar yapmış yerli-yabancı çok sayıda araştırmacıyı okuyucuya sunduğu halde, bunların arasında La Boétie’nin adına hiç rastlanmaması düşündürücüdür.

Ne olursa olsun, küçük ama her tümcesi şaşkınlık yaratan, son derece akıcı olup zevkle okunan kitabında La Boétie, uluslar arasında Venedik'i öne çıkartmasına rağmen ne cumhuriyete övgüler ne de monarşiye yergiler düzer. Daha çok vurguladığı, yönetim şeklinin tiranlığa dönüşmemesi, bireyin köle konumuna düşürülmemesidir. XXI. yüzyılda yaşamakla övünen insanoğlunun, her tarafını sarmaşık gibi sarmış görünmez zincirlerin farkında olmadan yaşamını sürdüren, diğer canlılar arasındaki ayrıcalıklı konumunu gitgide yitirerek önünde açılan boşluğun derinliklerine doğru hızla düşen bu varlığın, gönüllü kulluğu asırlar önce yadsımış, dostluğun ne olduğunu kanıtlamış, erdemin yüceliğini sergilemiş genç hukukçu La Boétie'den öğrenecekleri vardır.

NOTLAR VE KAYNAKÇA

- 1 Sainte-Beuve, *Pazaritesi Konuşmaları I*, Çev.: Fehmi Baldaş, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1952, s. 155.
- 2 Montaigne, *Denemeler I*, Çev.: Hüsen Portakal, Cem Yayınevi, İstanbul, 2012, s. 280.
- 3 A.g.y., s. 262, 263.
- 4 A.g.y., s. 268, 269.
- 5 A.g.y., s. 274, 275.
- 6 Montaigne, *Yol Günlüğü*, Çev.: Ömer Bozkurt, YKY, İstanbul, 2012, s. 232, 233.
- 7 Stefan Zweig, *Montaigne*, Çev.: Ahmet Cemal, Can Yayınları, İstanbul, 2012, s. 24.
- 8 A.g.y., s. 55.
- 9 Etienne de La Boétie, *Gönüllü Kulluk Üzerine Söylev*, Çev.: Mehmet Ali Ağaoğulları, İmge Kitabevi, Ankara, 2014, s. 20.
- 10 A.g.y., s. 25.
- 11 A.g.y., s. 26.
- 12 A.g.y., s. 32.
- 13 A.g.y., s. 44.
- 14 A.g.y., s. 59.
- 15 Montaigne, *Denemeler I*, s. 277.